

A középeurópai irodalomtörténet problémája

1. A probléma felvetődése

Ha elfogadjuk azt, hogy az európai irodalom problémáját a háború utáni Európa szellemi állapota tette aktuálissá és hogy az európai irodalomtörténet gyors ujjaszületése bizonyos fokig kísérőjelensége a háborús évek alatt egymástól eltávolodott nemzetek új összetalálkozásának,¹ nem nehéz megmagyarázni, hogy a középeurópai irodalom kérdésének felvetése olyan sokáig váratott magára. A békeszerződés utáni évek lelkiállapota a legyőzöttek részéről magától értetődően zárt ki minden ily érdeklődést, a veszített fél *kultúrfölényének* vigasztaló érzéséhez menekülve sokáig ép úgy nem tűrt semmiféle összehasonlítást, mint a területükben és nemzeti önértékükben megduzzadt győztesek. Ezen az atmoszférán csak az új állami és nyelvi keretekbe jutott, helyzetével leszámolni kénytelen volt kisebbségi magyarság enyhített valamit. A háború utáni évek szinte kivétel nélkül alkalmi, ötletszerű próbálkozásaitól eltekintve, mint általánosabb jelenséggel, sőt célkitűzéssel most találkozunk először a volt nemzetiségek irodalmának ismertetésével, műfordításokkal. Mind a két részről gyakoriabbak lesznek az összehasonlító irodalomtörténeti részlettanulmányok is, de csak az átadásban vagy a befogadásban érdekelt nemzet szempontjából, mint ahogy az új irodalmi kapcsolatok sem jelentenek szélesebb, egész Középeurópára kiterjedő irodalmiságot.² A módszerében megújult, nagyobb szintézisek felé törekvő csonkaországi irodalomtörténet, bár szívesen operál az európai irodalom fogalmával (különösen ennek francia iskolája, a *littérature comparée* termékenyíti meg) aránylag igen későn vette észre, hogy új szempontjai nemcsak a nyugati irodalmak vizsgálatánál hozhatnak meglepő eredményeket. Mint ismeretes, Eckhardt Sándor az első, aki — az I. nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus ülésén 1931-ben — a középeurópai irodalom problémájáról beszél. A kérdést az európai irodalomtörténet szempontjából nézi s elsősorban az európai szellemi áramlatok dunavölgyi megfelelői érdeklik. Kár, hogy előadása, mely később nyomtatásban

¹ V. ö. Zolnai Béla: Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról. Minerva. II:10.

² Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.

is megjelent,³ gazdag, egész monografiákat követelő problémafelvetéseivel mintha hiába hangzott volna el, — a gyakorlatban azóta sem vagyunk előbbre. A kérdés azonban felszínen maradt, fiatal írók beszélnek róla, újabban Németh László vetette fel határozottabb formában. Németh már a középeurópai irodalom különisége mellett tesz vallomást, egy sajátos középeurópai kultúrát lát, ennek kutatását várja tudósainktól.⁴ Hatására a középeurópai összehasonlító kutatások a fiatalabb tudósgeneráció sokat hangoztatott, de egyelőre még meg sem kezdett programjává váltak. Nemrégiben folyóirat is indult többek között ezzel a célkitűzéssel,⁵ anélkül azonban, hogy az itt felmerülő alapkérdéseket tisztázni igyekezett volna. Általában, úgy látszik, jó úton vagyunk a felé, hogy a Középeurópa-fogalom, felvetőinek legjobb szándéka ellenére is, sok más, eredetileg komoly programot jelentő elgondolásához hasonlóan (falumunka, szociológia), különböző tartalommal bíró, hangzatos jelszó legyen csupán.

Ez alkalommal a kérdéshez az irodalomtörténet szempontjából szeretnénk hozzászólni és elsősorban az érdekel, hogy lehetséges-e a középeurópai összehasonlító irodalmi kutatásokat valamelyes szintézis szolgáltatába állítani, ha pedig nem, milyen más jelentőségük lehet?

2. A középeurópai szintézis

Megírható-e tehát a középeurópai irodalom története, azaz van-e ennek, az egyes nemzeti kulturáknál szélesebb és az európainál szűkebb, egyelőre még csak feltételezett egységnek sajátos irodalma, olyan értelemben, mint ahogy az európai irodalom szintetikus vizsgálata ma már jogosnak látszik.⁶ Az első komplikációt itt az okozza, hogy az európai irodalom fogalma sem teljesen tisztázódott kérdés: a *littérature comparée* mai gyakorlata még nem nyújt példát tudományos célkitűzéssel megírt szintézisre.⁷ Hogy a népek közötti szellemi érintkezés, melyre Középeurópával kapcsolatban is sokat hivatkoznak, erre nem szolgáltat alapot, az már elintézett kérdésnek tekinthető, hiszen az érintkezések annyi részre tagolódnak, ahány országhatár van, különböző határokon átmenő áramlatok közt egyet nem lehet találni, mely önálló életet élne s ne tartoznék bele valamelyik nemzet irodalomtörténetébe, amint erre Zolnai Béla már rámutatott.⁸ „Kétségkívül meg lehet írni a magyar-francia irodalmi érintkezések történetét (ép így gondolhatnánk a magyar-román, horvát-olasz vagy a cseh-német szellemi érintke-

³ Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. Minerva. X:99.

⁴ V. ö. a Tanu Középeurópa című rovatával. (II:127. és IV:249.)

⁵ Apollo, Irodalmi és tudományos folyóirat.

⁶ Paul Van Tieghem: *La synthèse en histoire littéraire. Littérature comparée et littérature générale.* (Revue de synthèse historique, 1920.) V. ö. Zolnai Béla i. m.

⁷ A kérdés irodalmát lásd: P. Van Tieghem: *La littérature comparée.* Paris. 1931. Coll. Armand Collin.

⁸ I. m.

zések történetére is), amint meg lehet írni a magyar árukivitel és behozatal történetét. De ez a történet csupán a kronológia fonalán függ és semmi szervesen fejlődő alappal nem bír. Értéke csak a nemzeti irodalmak szempontjából van.“

Bármiképp is álljon, azonban az európai irodalomtörténet szintézisének az utóbbi időkben ismét sokat vitatott problémája, alig lehet vitás, hogy az európai irodalomnak egységes, összefüggő folyamataként való vizsgálata jogosult. Az elmúlt évek nagyarányú részlelkutatásai megmutatták, hogy bármely nyelven írjon az író, közvetlen és közvetett könyvélményei ezer szállal kötik más irodalomhoz: ma már közhelyképp beszélünk európai ízlésáramlatokról. Tudjuk azt is, hogy voltak és vannak európai írók, művek és olvasók, az egyes nemzeti irodalmakon túl is beszélhetünk arról a „szellemi életbeli viszonyról“, „mely írók és olvasók között az előbbieket által írt szövegen keresztül érvényesül“. ⁹ Az európai irodalmiság alapfeltételei ezzel viszont adva vannak. Maga az európaiság tudata is szép hagyományra tekinthet vissza.

Kérdés viszont, vannak-e középeurópai írók, művek és olvasók? Beszélhetünk-e olyan közös szellemi inspirációkról, melyek egyformán alakították a román vagy a cseh, vagy a magyar irodalmat, mint mondjuk Rousseau, Young és Goethe az európaiakat? Tudunk-e olyan könyvekről, melyek általánosak voltak minden középeurópai olvasó asztalán, mint ahogy Victor Hugo drámái vagy Béranger dalai azok voltak egész Európában. Ha vannak ilyen írók Középeurópában, akkor ezek, úgy látszik, hogy a nyugateurópai írók. Könnyű lenne bizonyítani, hogy Shakespeare, Schiller vagy Goethe épúgy ismeretesek Prágában, mint Budapesten és benne vannak a cseh, szerb vagy magyar irodalmi tudatban, mint ahogy Fénélon, Marmontel vagy Metastasio benne voltak a tizenhetedik században. De ki tud nálunk, akár író, akár olvasó a szomszédos népek irodalmáról. Aki tud, az jóindulatú mosolyokat kap és bogarakat emlegetnek, mintha afrikai néger dialektusokkal vagy óind tánczenével foglalkozna. A multban még inkább így volt ez, aki a dunai tájról szét akart nézni, átugrotta a szomszédokat. A népek hazája, nagy világ mindig érdekelte a középeurópai írókat, a közelebbi táj szűkebb világa csak véletlenül. Vig borzadással jártak el az olasz kertekbe, frank mezőkre, Albion barlangiba, ahogy ezt magát büszkén világpolgárnak, kozmopolitának nevező magyar poéta, Csokonai megfogalmazta, egymást azonban nem vették észre, sőt az utolsó száz esztendőben nem is akarták észrevenni.

A középeurópai irodalmak egységes, összefüggő folyamataként való tárgyalása így problémátikusnak látszik, mert egy ilyen irodalmiság alapfeltételei, középeurópai írók és olvasók, a multban, sőt

⁹ V. ö. Horváth János: Magyar irodalomismeret. A szintézis alapelvei. Minerva. 1:187. és Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Budapest, 1931.

a mában is hiányoznak. Ha mégis keressük, nem teszünk mást, mint a történeti szempontot mellőzve, mai vágyainkat vetítjük vissza olyan időkre, amikor ez a vágy senkit sem gyötört. A középeurópai irodalom kialakulása a jövő eredménye lehet: a gondolatot zászlajukra tűző írók, tudósok munkája eredményeképp.

Konklúziókon, úgy hisszük, az sem változtat semmit, ha egy-egy történetileg elszigetelt sajátos középeurópai áramlatot tudnánk kimutatni. Ilyennek látszik a huszita mozgalmak irodalomalakító szerepe, esetleg a romantika egyes jelenségei vagy a népiesség. Természetesen megírhatja valaki a középeurópai irodalmak „összehasonlított” irodalomtörténetét, mint ahogy Karl Dietrich még a háború előtt megkísérelte,¹⁰ — keresheti azokat a rokonvonásokat, melyek az itt élő népek irodalmában analógnak látszanak, de az előbb elmondottak alapján kétségesnek tartjuk, hogy mindez tudományos rendszerezésű irodalomtörténet alapjául szolgálhatna.

Az önmagáért való középeurópai irodalomtörténet lehetőségét ezek szerint el kell vetnünk, ami távolról sem a középeurópai népek irodalmával való tudományos foglalkozás elvetését jelenti. Ugy gondoljuk, hogy a középeurópai kutatások két területen tölthetnek be hasznos hivatást; vagy az európai irodalomtörténet eljövendő nagy szintéziséhez szállítanak anyagot, vagy pedig az egyes nemzeti irodalmak szintézisének szolgálatában állanak.

3. A középeurópai kutatások szerepe és az európai irodalomtörténet

Eckhardt Sándor idézett felolvasásában részletesen foglalkozik a *littérature comparée* középeurópai lehetőségeivel: „van európai irodalom a dunai országokban is, még pedig olyan értelemben, amint a francia filológusok használják ezt a szót napjainkban. Sőt vannak bizonyos irodalmi jelenségek, melyek, ha nem választják is külön a nemzeteket Európa többi népeitől, mégis bizonyos fokig egymásmellé állíthatják őket. És miért ne vallanók be nyíltan, hogy bár a vagy tucatnyi népfajt nyelvi, faji, etnikai és történeti különbségek választják el egymástól, mégis az együttélés számos párhuzamos irodalmi jelenséget fejlesztett ki közöttük?”

A középeurópai irodalomtörténeti kutatások ezek szerint minden öncéluság nélkül az európai irodalomtörténethez szállítanak anyagot, alárendelve magukat céljának, módszereinek. Tárgyában középeurópai lenne ez a kutatás, végső célkitűzésében európai. Az európai irodalomtörténet részlet-szintéziseinek is felfogható nemzeti irodalomtörténeti munkásságától abban különböznék, hogy kutatási területe több nemzetre terjedne ki. Meg lehetne írni pl. Herder középeurópai hatásának történetét, mint ahogy vizsgálták már ezt a kérdést az egyes nemzeti irodalmakkal kapcsolatban s mint ahogy

¹⁰ Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt. (V. ö. Tanu, II:128.)

érdemes lenne európai szempontból megvizsgálni. Az így megírt Herder Középeurópában részlettanulmánya lenne egy nagyobb európai összefoglalásnak, Herder Magyarországon viszont a közép-európai összefoglalásnak.

A *littérature comparée* tendenciái magukban hordozzák azt a követelményt, hogy az egyes irodalmi jelenségeket egész Európán keresztül vizsgáljuk, de a jelenlegi gyakorlatban az ilyen vizsgálatok inkább a nyugateurópai irodalmak egymásra tett hatására, közös eszméire szorítkoznak. Jellemző módon mutatják ezt az irány egyik kitűnő képviselőjének Paul Van Tieghemnek munkái, aki többek között pl. az európai preromantikát csak a germán és latin (elsősorban az angol, francia, német) irodalmakon keresztül vizsgálja, a szláv és északi irodalmakra csak hézagosan, akkor is másodkézből hivatkozik.¹¹ Ideírjuk egyik jellemző tanulmány címét: *Le roman rustique. (Suisse—Allemagne—France—Angleterre)*.¹² Az egyes dunavölgyi népek irodalomtörténészei pedig legtöbbször csak saját nemzeti irodalmuk szempontjából foglalkoznak az európai jelenségekkel. Az európai irodalomtörténetnek már csak azért is szüksége van a dunavölgyi nyelveket beszélő munkatársakra: olyan specialistákat, akik a nyugateurópai nyelveken kívül egy-két kelet-európai nyelvet is beszélnek, csak itt könnyű találni és a szükséghez képest nevelni.

Az európai irodalomtörténetnek a Duna medencéjére vonatkozó részletstudiumai — ezeket, ha úgy tetszik, középeurópai irodalomtörténet gyűjtőnévvel is jelölhetnénk — így speciálisan középeurópai feladatot képeznek, melynek végzésében a nem jelentéktelen magyar módszertani eredmények mellett a német és francia iskolát egyszerre megjárta magyar irodalomtörténetírásnak nagy, sőt vezető szerepe lehet.

4. A magyar irodalomtörténet új kutatási területei

A középeurópai irodalomtörténet problémájának valamennyi felvetője magától érthetődően kérdezi azt is, hogy vajjon a magyar irodalom milyen szerepet játszik a dunamenti népek koncertjében, sőt egyesek — legalább a sorok között — a középeurópai kutatások nevével azoknak az inspirációknak vizsgálását szeretnék jelölni, melyekkel a magyarság az egyes dunai népek szellemi életéhez hozzájárult. Különben ezen a területen már némi részletkutatásra hivatkozhatunk. Kétségtelen, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások az egyes nemzeti irodalmak ismeretéhez számos új vonást adnak és eredményeiket figyelmen kívül hagyni igen nagy hiba lenne, de ép magyar szempontból vethető fel a kérdés, vajjon az idegen irodalmakra tett magyar hatás vizsgálata a mi feladatunk-e? Első

¹¹ Pl. *Le préromantisme. Étude d'histoire litt. européenne*. Paris. 1924. Rieder.

¹² *Revue des Cours et Conf.* 15 avr—mai. 1931.

pillanatra úgy látszik, azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy ez a hatás nem a magyar irodalom történetét alakította és ha mi magyarok ilyen irányú kutatásokat végezzünk, tulajdonképpen idegen területre tévedünk, az egyes befogadó irodalmak történetéhez szállítunk anyagot. E felfogás szerint a magyar hatás kutatása, ép úgy a román, szerb, szlovák stb. irodalomtörténeteszek feladata kell legyen, mint ahogy a magyar-francia vagy magyar-német szellemi kapcsolatok vizsgálatával elsősorban természetesen az érdekelt magyar tudomány foglalkozott. Mégis több ok szól amellett, hogy ezt magyar feladatnak is tartsuk.

Az irodalom fogalma s így az irodalomtörténetírás tárgya is, mint ismeretes, változó fogalom s a magyar irodalomnak olyan értelmezése, mely kizár ebből minden más nyelvű alkotást, nem minden korszakra nézve helytálló.¹³ Azt is tudjuk, hogy az ilyen kiválasztás először a 19. század elején, Pápainál fordul elő, Wallaszki még magyar irodalomnak tart mindent, amit magyarországi ember írt, bármily nyelven. Ha tehát a tárgyi hűség elvének meg akarunk felelni, akkor legalább a 18. század végéig mint a magyar irodalomtörténet kutatóinak is foglalkoznunk kell másnyelvű íróinkkal. Ugy gondoljuk, hogy a későbbi részletkutatások igazolják majd ezt a módszertani elgondolást és talán azt a feltételezésünket is, hogy magyar és más nyelven írt magyarországi irodalom, nevezzük így: *literatura hungarica*, nagyjából ugyanazt a szellemi tartalmat tükrözi vissza és azokban az esetekben, mikor olyan nyelven írt munkákról van szó, mely nyelvek területé csak részben esik a történeti Magyarország, külön magyarországi fejlődésről is beszélhetünk. Felfogásunkat az újabb történeti kutatás eredményei is alá látszanak támasztani.

Az előbbi említett szempont azonban csak a nemzetiségi küzdelmek kezdetéig, a 19. század elejéig érvényes mindenestül, ettől kezdve, bár a magyar kapcsolatok ezután sem szűnnek meg, a nemzetiségi irodalmak külön, a magyarságtól végzetesen eltérő útra lépnek. Aki magyarnak érzi magát, ezentúl magyarul ír, a más nyelven írt műveket a magyar irodalmi tudat ekkor már nem is érzi magáénak, a tárgyi hűség elvét követve mi sem foglalkozhatunk velük, mint magunkéval.

De a magyar szellemi ösztönzések ezután sem szűnnek meg s ezeknek vizsgálata sem képezheti *csak* az átvevő nemzetek feladatát. A szociológiai szempontokkal is számoló irodalomtörténet az egyes íróknak, írócsoportoknak szélesebb rétegekre tett hatása is érdekli. Talán nem kell részletesen írunk arról, hogy nekünk ma különösen fontos tudnunk azt, hogy irodalmunk, kultúránk mit jelentett a körülöttünk élő népek számára. Hogy egy-egy román vagy szerb író oeuvrejét mily módon színezi pl az, hogy magyar iskolába járt, arra természetesen elősorban a román vagy szerb iroda-

¹³ V. ö. Horváth János i. m.

lomtörténet kíváncsi, de hogy pl. Petőfi, Madách, Arany, Ady mennyire hatottak a Duna medencéjében, azt annak is jó tudni, aki az említett írókkal foglalkozik, annak ismeretét pedig, hogy a magyar irodalom szelleme általában átsugárzott-e nyelvünk szűk határain, azt átfogó rendszerezéseinknek sem szabadna nélkülözniök. Ha így egyszerre több irodalomra terjesztjük ki figyelmünket, ami igen sok esetben kívánatos, joggal használhatjuk ebben az esetben is a középeurópai összehasonlító irodalomtörténet annyira kívánt jelzőjét. Tárgyában középeurópai, céljában magyar. Új ága lehet a hungarológiának. Szomorú, hogy eddig elhanyagoltuk.

A magyar ösztönzések egyik speciális ága a hozzánk is külföldről jött áramlatok közvetítésének kérdése. Ezt a szempontot, mely nem más, mint Bleyer ismeretes elméletének kiszélesítése,¹⁴ tovább, külön, sajátos jegyet kap. V. ö. Die Deutsche Rundschau. t. 53. p. 125. Eckhardt Sándor vetette fel, akinek megfogalmazásában a tétel így módosul: E korban (a 18. század vége és a 19. század eleje) Bécs volt a nap, Pest és Buda két ikerbolygó, melyek körül számtalan bolygó keringett.¹⁵ Eckhardt a hiányzó részlettanulmányok miatt csak néhány példát hozhat fel tézisének bizonyítására, ez alkalommal mi sem akarjuk ezeket szaporítani, pusztán azt jegyezzük meg, hogy a magyarországi romanisztika igen szép munkát végezne, ha megvizsgálná a különben is érdeklődési körébe eső bécsi és a hozzákapcsolódó magyarországi francia kultúrának a Dunamedence többi népeire tett hatását. Ez annál inkább fontosabb lenne, mert a keleteurópai francia műveltséggel foglalkozó munkák ezt a szempontot általában még nem veszik figyelembe.¹⁶

5. Nehézségeink

Befejezésül azokról a nehézségekről kell néhány szót szólnunk, amelyek a középeurópai kutatások akadályozzák. Talán legsúlyosabb a bibliográfiai előmunkálatok szinte teljes hiánya. Most csak a magyar szempontból legsürgősebb feladatokra térünk ki. A magyar irodalom középeurópai hatásáról már számos részlettanulmány jelent meg, legtöbbje az átvevő nemzetek szempontjából és nyelvén. Ezek számontartása ma szinte lehetetlen — az utódállamok tudományos folyóiratait, publikációit Magyarországon kevés mód van nyilvántartani. A magyar hatás *bibliographie raisonnée*-jének összeállítása az első lépésnek kínálkozik ép úgy, mint a Magyarországon megjelent idegennyelvű nyomtatványok feldolgozása. Gulyás Pál kitűnő bibliográfiája,¹⁷ viszont kibővítésre vár,

¹⁴ Lényege, hogy minden európai mozgalom, mely Bécsen áthatolva terjed

¹⁵ I. m.

¹⁶ Pl. N. J. Apostolescu: L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine. Paris, 1909.

¹⁷ Gulyás Pál: A magyar szépirodalom idegen nyelven. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke. IV. Budapest, 1915.

mert ez az idegen nyelvre lefordított magyar munkákat, mint ismeretes, csak a Nemzeti Múzeum anyagára szorítkozva, sorolja fel.

Általában hangsúlyoznunk kell az anyaggyűjtés fontosságát. Évek lassú és kevés szenzációt ígérő munkája kívántatik, míg elérkezhetünk valamilyenfajta szintézishez, melyet azonban adatgyűjtés közben is magunk előtt kell látnunk. A végső cél tudata különböztetné meg munkánkat a nagyobb összefüggésekre nem gondoló pozitivista részletkutatásoktól és lenne hasznos munkatársává mindazoknak, akik a szellemi élet történetével foglalkoznak.

A középeurópai irodalomtörténet gondolata ezenkívül (akár a *littérature comparée*, akár a hungarologia szempontjából nézzük) a magyar tudományosságunk egyik új útját jelenthetné, közvetve pedig egyik új útját szellemi életünknek is.

Baróti Dezső